

CHORINIO MENO REIKŠMĖ TAUTINIAM ATGIMIMUI

Regimantas Gudelis

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnio tikslas - iškelti tuos Lietuvos chorinio meno momentus, kurie veikė išsilaisvinimo iš sovietinės okupacijos procesą. Akcentuojamas chorų pasipriešinimas sovietinei santvarkai meno plotmėje. Argumentuojama menotyrinės analizės ir sociologinių apklausų medžiaga.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: choras, žanrai, muzikos turinys, liaudies daina, chorinė lyrika, tautinis tapatumas, tautinis išsilaisvinimas, dainų šventės, vertinimai.

Abstract

The aim of this article is to reveal the role of choir art in the process the struggle of Lithuanian nation ageinst the soviet occupation. Methods used: art criticism analysis and the data of sociological questionnaires.

KEY WORDS: choir activities, genres, national lyrics, folk song, sociological questionnaires.

Įvadas

Pabaltijo tautų Atgimimo Sąjūdis ir išsilaisvinimas iš sovietų okupacijos - vienas svarbiausių XX amžiaus paskutiniojo dešimtmečio politinių įvykių. Taikaus pasipriešinimo lyderiai, davę impulsą visos Sovietų sąjungos byrėjimui, buvo dainingosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos šalys. Jų „dainuojanti revoliucija“ - precedento neturintis politinės kovos aktas.

Sąjūdis ir „dainuojančioji revoliucija“ yra daugiasluoksnis politinis, ekonominis ir kultūrinis reiškinys, vykęs kartu su visa *perestroika* buvusioje Sovietų sąjungoje. Lietuvos, Latvijos ir Estijos chorinis menas suformavo dvasinį ir emocinį pasipriešinimo okupacijai toną, optimizavo Sąjūdžio procesą.

„Dainuojančioji revoliucija“ buvo ir viena iškiliausių XX a. pabaigos dainos meno skleidimosi sociume situacijų, unikaliausias atvejis visoje Europos kultūroje. Taip dainuoti mitinguose gali tik liaudišką dainavimo kultūrą išlaikiusios lietuvių, latvių ir estų tautos.

Dainavimas Sąjūdžio mitinguose buvo tik viena chorinio meno išraiškos masinėse situacijose formų. Chorinio meno įtaiga tolygiai skleidėsi bendrame muzikos meno lauke - konkrečiuose muzikos žanruose, dainų šventėse, koncertuose ir kituose komunikavimo aktuose. Visa XX amžiaus chorų veikla buvo glaudžiai susijusi su tautinės idėjos kėlimu ir estetiniu pasipriešinimu okupacinėms intervencijoms.

Chorinis menas savo prigimtimi nėra atvira kovos ar rezistavimo priemonė; jo ryšys su visuomeniniais procesais yra netiesioginis, nulemtas veiklos formų, muzikos žanrų, jų meninio turinio ir funkcionavimo ypatumų. Lietuvos chorinis menas negali būti pernelyg siejamas su ideologija, nes per visą XX amžių išlaikė santykinę autonomiškumą ir pagal galimybes šalinosi nuo oficialiosios ideologijos. Tautinėms idėjoms skelbti rinkosi neutralius žanrus - harmonizuotą liaudies dainą ir chorinę lyriką. Todėl chorai tapo plataus spektro mediumu - tarpininku tarp ideologijos ir meno, plačiųjų visuomenės sluoksnių ir inteligentijos.

Pagrindinė straipsnio tezė: *Lietuvos chorinis menas XX amžiuje buvo vienas efektyviausių etninės būties ir tautinės idėjos įprasminimo bei generavimo būdų.*

Turėdamas galvoje tezės daugiaplaniškumą, straipsnio autorius nežada pateikti galutinių išvadų ir padėti tašką. Atvirkščiai, šio klausimo svarstymas yra nuolatinis ir nesibaigiantis pačios tautos santykio su jos dvasiniais fenomenais refleksavimas. Autorius siekė iškelti faktus, kurie argumentuotų tezę, bei paskatinti kitus šią temą plačiau nagrinėti.

Tyrimo metodai: menotyrinė analizė ir sociologinių apklausų komentavimas. Empirinė sociologinė medžiaga sukaupta masinių apklausų bei interviu būdu. Chorų apklausas autorius atliko 1974 - 1990 m., t.y. palankiu tokiems tyrimams politinio „atšilimo“ metu. Iš viso įvairiose dainų šventėse ir chorų repeticijose buvo apklausta per 6000 respondentų.

Straipsnyje analizuojami trys tos pačios temos klausimai: *chorinė veikla - visuomenės socializavimosi būdas; tautiškumo elementai lietuvių chorinėje muzikoje; chorinės muzikos vertinimo masinėje situacijoje (dainų šventėje) ypatumai.*

Chorinė veikla - visuomenės socializavimosi būdas

Choras - tai savanoriška socialinė-meninė organizacija, visuomeninės socializacijos mediumas.

„Savanoriškumas skatina ryšius su kitais ir platesne visuomene. Todėl jis prisideda tiek prie asmeninės integracijos, tiek prie visuomenės stabilumo“ (Broom, Bonjean, Bromm, 1992, p. 121). Tauta gali išlikti tik tada, kai tarp valstybės ir individo dar įsiterpia tam tikros šalutinės grupės, kurios, būdamos pakankamai arti individų, sugeba įtraukti juos į savo veikimo sritį ir nukreipti pagrindine socialinio gyvenimo kryptimi (ten pat).

Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje nuo XX a. pradžios iki jo pabaigos taip pat nebuvo jokių kitų organizuotų bendrijų ar partijų, kurios savo masiškumu bent iš dalies prilygtų chorams. Dainų šventės šiose šalyse - gausiausi

žmonių susibūrimai. Antai dar 1939 m. Lietuvoje (neskaitant lenkų okupuoto Vilniaus ir vokiečių okupuoto Klaipėdos krašto) veikė maždaug 400 chorų, kuriuose dainavo 17 000 dainininkų. Sovietiniu laikotarpiu chorų masiškumo epogėjus buvo apie 1967 metus: maždaug 1349 kolektyvai, turintys 61 000 dainininkų. Dainų šventėse jungtinį chorą su jaunimu bei vaikais dabar sudaro iki 18 000 dainininkų. Iš viso į Dainų dieną (apytikriais duomenimis) suplaukia netoli 100 000 žmonių.

Tokia chorų ir publikos masė - tai didžiulės grupės, galingas ir įtakingas visuomenės sluoksnius, daras įtaką visam šalies visuomeniniam ir dvasiniam gyvenimui.

Dainų švenčių organizacinė ir meninė patirtis suformavo tradiciją - didelio jungtinio choro subūrimo, atitinkamo repertuaro parinkimo ir atlikimo lauko estradose patyrimą, išugdė masinę publiką ir savitą šventinio komunikavimo kultūrą. Absoliuti dauguma dainininkų (85 - 90%) besąlygiškai pripažįsta, kad dainų šventės yra ypatinga tautos vertybė ir pasisako už jų tęstinumą. Visuomenės nuostatą patikrino kritinė 1990-ųjų situacija: kai dėl finansinių problemų Vyriausybė suabejojo dainų šventės rengimo galimybėmis, reakcija buvo tokia didelė, kad visos abejonės ir sunkumai buvo kaipmat įveikti.

Beje, 1990-ųjų metų dainų šventė pasižymėjo ypatingu dainininkų ir publikos entuziazmu, kurį inspiravo nepriklausomybės atgavimas. Tuo įsitikino visi. Grįžtamoji informacija tik patvirtino, kad dainininkai, lygindami ją su praėjusiaja, labiausiai vertino gerą nuotaiką ir visuotinį susiklausymą. Taip buvo vertinama net ir sumažėjus materialinei šventės bazei.

Sovietmečiu Baltijos šalių chorai ir dainų šventės buvo pavyzdys kitoms sovietinėms respublikoms. Į dainų šventes visuomet atvykdavo kuris nors aukštas Kremliaus atstovas. Tarp tokių buvo ir pats M. Gorbačiovas - būsimasis *perestroikos* lyderis. Chorinio meno autoritetas buvusioje Sovietų sąjungoje didino pasitikėjimą, skatino Lietuvos išskirtinumo internacionalizmo katilė jausmą.

Choras - estetizuotas visuomenės veidas. Visas XX amžius Lietuvoje buvo visuomeninių, kolektyvinių tendencijų, idėjų ir žmonių bendravimo kultūros epocha. Pirmasis tautinis atgimimo sąjūdis, nepriklausoma Lietuvos Respublika, rezistencinė kova pokario ir sovietiniu laikotarpiu, *kolchozai*, antrojo Sąjūdžio mitingai ir būdėjimai - tai įvairiausios kolektyvizmo reiškimosi formos, kurios skatino žmonių bendravimą ir meno kolektyvų organizavimąsi.

Dabar mėgėjiškų chorų įtakos zona susiaurėjo, rinkos ekonomika uždarė tūkstančius gamyklų klubų, atėmė lėšas, skirtas chorams išlaikyti. Chorų situacija keičiasi, tačiau yra pagrindo tvirtinti, kad chorai savo istorinę pilietinę misiją XX amžiaus Lietuvos tautinio atgimimo kovose atliko garbingai.

Tautiškumo elementai lietuvių chorinėje muzikoje

Lietuvių dainos yra lyriškos. Pirmojo atgimimo laikais prieš carizmą jie kovojo taikiai: nesišaudė barikadose ir nemitingavo su revoliucinėmis dainomis. S. Šimkus, vienas aktyviausių amžiaus pradžios chorų organizatorių, dainos vaidmenį atgimime komentavo taip: "Sunku šiandien išanalizuoti, ar tame dainuojančių pasiryžime ir klausančiųjų džiūgavime būta daugiau estetinio gėrėjimosi, ar patriotinio jausmo, ar noro savąja kultūra džiaugtis, ar manifestavimas pasiryžimo tautą prikelti. Greičiausiai viskas kartu, nes muzika, o ypač graži daina, teikianti grynai estetinio džiaugsmo, kartu paliečia, sužadina ir kitus sielos kilniusios troškimus" (Šimkus, 1967, p. 216).

Lyrisis atgimimo repertuaras yra veikiau lietuviškos muzikos bruožas, nes kitoms Vakarų ir Rytų šalims buvo būdingi chorų repertuaro militarizavimo reiškiniai. Antai XIX a. pabaigoje vokiečių chorai turėjo šūkį: "*Mit Lied in Kampf!*" Rusai turėjo didelį kovų ir katorgininkų repertuarą. V. Majakovskio moto skelbė: "*Қауа тәоәсә - қауә ләнқә, қауә әтәһт - әәдәк тәә әтәһә...*"

Lietuvių XX amžiaus chorinė tradicija - vientisa ir nedaloma. Tautinė idėja, etnos moralinės ir estetiškos normos, iškilusios pirmojo sąjūžio metais ir įkūnytos nacionalinės chorinės literatūros užuomazgose, lydėjo chorų repertuarą iki antrojo sąjūdžio. Taip paskutiniajame dešimtmetyje, regis, eina į pabaigą vientisa XX amžiaus lietuvių chorinė tradicija, su savo liaudiškuoju ir tautiniu turiniu.

Chorinės muzikos pradžia - Č. Sasnausko, J. Naujalio, M. K. Čiurlionio, S. Šimkaus, M. Petrausko harmonizuotos liaudies dainos ir originalioji kūryba. Šiaip daugumos chorų repertuaras apsiribojo S. Šimkaus ir kitų kompozitorių chorvedžių harmonizuotomis liaudies bei populiarenesėmis J. Naujalio chorinėmis dainomis. Apskritai chorų, bent vidutinio lygio, repertuaras iki pat II pasaulinio karo buvo siaurokas.

Tarp pirmųjų lietuviškų dainų tekstų autorių dominavo Maironis. Symbolistinės pakraipos poetų - L. Giros, B. Sruogos, F. Kiršos tekstai tiko tik vėlyvesnei S. Šimkaus, J. Gruodžio, J. Kačinsko kūrybai. Nuošalyje liko S. Nėris.

Aiškiausiai tautinės bendrijos vizija užfiksuota originaliojoje V. Kudirkos, Maironio, A. Jakšto, M. Gustaičio, J. Vanagaičio, Vanagėlio (Ksavero Sakalausko), J. Zauerveino ir kitų poezijoje. Pagal jų eiles buvo sukurta Č. Sasnausko kantata "Broliai" (ž. M. Gustaičio), "Kur bėga Šešupė" (ž. Maironio), J. Naujalio "Jaunimo giesmė", "Lietuva brangi", "Už Raseinių" (Raseiniečių daina), "Miškas ūžia", "Vasaros naktys" (visos pagal Maironio žodžius), J. Gudavičiaus "Kur giria žaliuoja" (ž. J. Vanagaičio), M. Petrausko "Kur namas mūs" (ž. Vanagėlio), S. Šimkaus "Lietuviais esame mes gimę" (ž. J. Zauerveino). Minėtos dainos (ir Č. Sasnausko kantata) išlieka kaip tautinės vizijos chorinė atodanga.

Ypatingas vaidmuo pirmojo atgimimo laikotarpiu teko chorui pritaikytoms liaudies dainoms. Viena vertus,

liaudies daina atstovavo autentišką muzikos žanrą, kita vertus, ji, likdama indiferentiška kintančiam sociokultūriniam kontekstui, reprezentavo pastoviasias dvasines vertybes. Liaudies dainos autoritetas nesumenkėjo ir sovietmečiu, nes liaudies menas buvo oficialiai laikomas proletarinės kultūros pagrindu.

Liaudies daina ir chorinė lyrika išaukštino romanti-
zuotą tautinės bendruomenės viziją.

Pasak A. Tereškino, “idealių tautos normų apibrėžtyse netoleruojami tautinis laikisškumas bei dabartiškumas ir tautinio identiteto ribų neapibrėžtumas; čia telkiamasi ties tautos istoriškumu, kultūrinių ženklų bei įvaizdžių pastovumu ir nekintamumu”. Toliau: “XIX a. pabaigos - XX a. pradžios lietuvių kanoniniuose tekstuose (Kudirkos, Maironio, Zauerveino) aiškiausiai ir girdimas idealių tautinių normų skambesys. Garbinga mitinė praeitis, pribėga nuo dabarties neteisvybių ir skriaudų teikia stiprybės. Į bendrų tautinių patyrimų ir atminčių, mobilizuojančių žmones į įsivaizduojamą bendruomenę, repertuarą įeina šlovingi protėvių žygdarbiai, doros ir dvasingumo reikalavimas, kvietimas vienytis ir dirbti tautos bei žmonijos labui” (Tereškinas, 1998, p. 3).

Herojinių, agitacinių dainų pirmojo tautinio atgimimo metais buvo sukurta labai mažai.

Ryškesni šio žanro kūriniai yra šie: Č. Sasnausko “Blaivininkų himnas” (ž. Vydūno), “Ateitininkų himnas” (ž. J. Tilvyčio-Žalvarnio), “Žiburininkų giesmė” (ž. M. Gustaičio), “Jau slavai sukilo” (ž. Maironio), J. Tallat Kelpšos “Kur lygūs laukai” (ž. Maironio). Šių tekstų poetiniai vaizdai susieti su tautos istorine atmintimi, pasitikėjimu Dievu, kaip tautos gyvenimo tvarkytoju, mielais gimtojo krašto vaizdais. Mūšio scenų, išskyrus “Kur lygūs laukai”, nėra.

Pirmojoje dainų šventėje, tiesa, buvo atliktos dvi herojinės dainos - tai neypatingai meniška ir vėliau pamiršta V. Paulausko “Žalgirio mūšis” ir J. Žilevičiaus “Vilnius” (ž. P. Vaičiūno). Trečiojoje atlikta A. Vanagaičio “Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim” (ž. P. Vaičiūno) muzikiniu požiūriu visai silpnas kūrinys. Atskirai chorai jų beveik nedainuodavo.

Tarpukario Lietuvoje buvo išleisti trys žymesni kariškų dainų rinkiniai: J. Tallat Kelpšos “Kariagos aidai: Tėvynės gynėjams dainų rinkinėlis. Sukomponavo ir pritaikė J. Tallat Kelpša” (1920); įvairių autorių dainų rinkinys “Dainuojam” (1935) ir J. Strolios “23 žygio dainos dviem ir trimis lygiems balsams. Kariuomenei, šauliams, mokykloms, jaunimui” (1934). Būdinga tai, kad šiuose rinkiniuose daug liaudies dainų, specialiai pritaikytų žygiui. Originalios kovų dainos iš minėtų rinkinių nepaplito.

Pirmaisiais sovietiniais metais į chorų repertuarą pateko daug iš Rytų importuotų “teminių” dainų bei ideologizuotų vietinių autorių dainų, tarp jų ir B. Budriūno, J. Tallat Kelpšos, J. Gruodžio, J. Švedo dainos apie tarybinę armiją, Staliną, partiją... Tačiau jau septintojo dešimtmečio pradžioje nedrąsiai į chorų repertuarą grįžta klasikinė lyrika, kartu su ja ir tautinis dainų turinys.

Nuo 1960 m. chorų repertuaruose atsiranda J. Naujalio “Lietuva brangi” (išplėtotą J. Juzeliūno versija), “Vasaros naktys”, po kelerių metų ir

Č. Sasnausko “Kur bėga Šešupė”, J. Gudavičiaus “Kur giria žaliuoja”, J. Naujalio “Jaunimo giesmė” ir kitos. Nebuvo dainuojama tik S. Šimkaus “Lietuviais esame mes gimę”. Tiesa, siekiant nesuerzinti valdžios, būdavo apdairiai keičiamas vienas ar kitas posmas (pavyzdžiui, vietoj “noris mylėti Dievą brangiausia” dainuota “savo brangiausia” ir pan.).

Liaudies daina ir chorinė lyrika sovietmečiu buvo lyg ir nekenksmingas partinei valdžiai žanras, mat beveik visa dainuojamoji poezija, pagal kurią kūrė kompozitoriai, buvo publikuota atskirai. Cenzūra neturėjo prie ko prikibti ir ką “išbraukti”.

Tačiau prieštaringas turinys sluoksniavosi originaliojoje dainoje. Čia, panašiai kaip literatūroje, liko neaišku, kas buvo sukurta atiduodant duoklę režimui, o kas iš vidinių estetinių paskatų.

“Sovietinės Lietuvos literatūrą nagrinėjant kyla anksčiau lietuvių literatūroje tik retkarčiais pasirodęs klausimas, kas šioje literatūroje autentiška įžvalga, ir kas reikalingos duoklės atidavimas arba prisitaikantis nutylėjimas. Gali būti, kad yra išsivysčiusi dvilypė duoklių sistema: perteikti ir tai, ko reikalauja režimas, ir tam tikras kodifikuotas patriotines ir humanistines temas, turinčias liudyti autoriaus vidinę nepriklausomybę nuo režimo reikalavimų. Nors viena iš šių sistemų dominuojama politinės galios, o kita veikia kolektyvinėmis emocijomis, ir todėl artimesnė žmonių pergyvenimams, vis dėlto abi turi tendencijos moralinės vaizduotės darbą pakeisti pedagogika, pilietiniu aktu ar devocionalijų gamyba. Gal kas sakytų: geriau devocionalijų krautuvė negu akrobatų maištas. Bet yra dar ir trečia galimybė - moraliai rimtas estetiškas ieškojimas” (Kavolis, 1994, p. 178 - 179).

Gvildenti “duoklę” menotyriminkui nėra malonus dalykas, nes čia rankas yra susitepę net daugelis jokių ideologinių ryšių su sovietais neturinčių iškilų autorių.

Antai dar 1940 m. pasirodė nedidelis dainynas “Mes su Stalinu. Premijuotos revoliucinės dainos”. Tarp Staliną garbinusių autorių buvo J. Švedas, P. Slizys, A. Budriūnas, J. Bielionis, J. Karosas ir net Antanas Mikulskis - pagarsėjęs patriotas. Pasitraukęs į Ameriką karui baigiantis, A. Mikulskis garsėjo savo “Čiurlionio” ansambliu.

Vis dėlto geriausiose sovietmečio dainose apie tėvynę, Spalį (J. Indros, R. Žigaičio, K. Kavecko, J. Juzeliūno, A. Bražinsko, V. Laurušo ir kitų) galima įžvelgti ryšį su klasikine dainos tradicija. Kompozitoriai tekstus dainoms parinkdavo iš dainuojamosios lyrikos, kurioje, kaip ir pirmojo atgimimo laikais, dominavo gimtojo krašto vaizdai, darbas, paprastų žmonių jausmai. Daugelyje dainų privalomoji etiketė įdėta tik kokiam nors viename posme. Kupletinės formos dainose vienas ar kitas posmas bendrame muzikos sraute prasmnio akcento neįgaudavo.

Tipiškas pavyzdys galėtų būti gan originali, raiškios kantilenos J. Indros “Didžiojo Spalio žemė” (ž. P. Kondrato).

*Priplaukia debesėlis
Ir saulę skaisčių klausia:*

- Kuri šalelė žemėj
Yra visų gražiausia?

Ir skuba debesėliui
Saulutė atsakyti:
- Tai ta šalis, kur džiaugsmas
Visų veiduos matyti.

Tai mūsų ji Tėvynė
Tai jai dainas mes pinam -
Laisva šalim Tarybų
Šiandieną ją vadinam.

Tai jis - Didysis Spalis
Išugdė ją kaip gėlę.
Mes vėliavą jo nešam,
Aukštai aukštai iškėlę.

Nerimsta marių bangos
Ir vilnys vėjų klausia:
- Kuri šalelė žemėj
Yra visų geriausia?

Ir lekia mariom vėjai
Ir skuba atsakyti:
- Tai ta šalis, kur vartai
Vargeliams uždaryti.

Pastaba: remiantis poetine logika, du paskutiniai posmai užbaigia mintį, bet muzikoje tai neišryškėja, nes ji poetinio teksto nedetalizuoja. Muzikos forma - kupletas su priedainiu, pasikartojantis tris kartus.

Pradedant septintuoju dešimtmečiu chorų muzikoje ryškėja kitas tonas ir intelektualusis tautinis turinys: B. Dvariono Penki chorai patarlių tekstais, K. Brunzaitės Septynios mįslės, monumentaliosios A. Bražinsko Baladės pagal V. Bložės žodžius, J. Juozapaičio, Br. Kutavičiaus ir kita folklorą stilizuojanti muzika.

Gerokai iki antrojo atgimimo suskambo ir populiariausia paskutiniųjų dešimtmečių daina - A. Bražinsko "Žemaičių plentas" (ž. M. Martinaičio). Turinio ir žanro, taip pat ir atlikimo požiūriu tai gražus garsiosios "Kur bėga Šešupė" analogas.

Lyrikos dominavimas lietuvių chorinėje muzikoje išskiria dar vieną bruožą - jos kūrėjų santykinę nepriklausomybę nuo sociokultūrinio konteksto. Tai būdinga klasikams J. Naujaliui, M. K. Čiurlioniui, vidurinio-sios kartos kompozitoriams - J. Gruodžiui, J. Kačinskui, B. Dvarionui, trečiosios kartos - F. Bajorui, Br. Kutavičiui, J. Tamulioniui ir kt.

Antrajam sąjūdžiui tautinės vizijos ir simbolikos teko semtis iš pirmojo sąjūdžio.

Buvo atgaivintas tautinis himnas (V. Kudirkos "Tautiška giesmė"), S. Šimkaus "Lietuviais esame mes gimę" bei viena kita tautinė daina.

A. Tereškinas atkreipia dėmesį į antrojo atgimimo lyderių retoriką, kuri dažniausiai hiperbolizavo XIX a. tautinių tekstų metaforas. Jis V. Lansbergio ir kitų lyderių kalbose atpažįsta tuos pačius simbolius - dorovės,

etninės bendrijos geografinės erdvės, aukojimosi tėvynės labai ir pan. (Tereškinas, 1998, p. 3 - 4).

V. Kudirkos muziejaus atidarymo Kudirkos Naujamiestyje 1998 12 05 kalboje V. Lansbergis pabrėžė himno žodiuose įdėtą žmogaus ir tėvynės vienybės "tavo sūnūs" prasmę, išvedė prasmų analogiją su partizanų daina "Mažam kamarėly" (kalba buvo transliuota per Lietuvos radiją).

Tiesą sakant, "tėvynės vaikų" metafora paimta iš žinomos Vydūno giesmės "Mes Lietuvos vaikai".

Visa tai dar kartą patvirtina ypatingą ankstyvosios tautinės muzikos, kartu ir jausminės intonacinės simbolikos, organiškai susietos su tautine vizija, sociopsichologinę reikšmę. Stebėtiną jų aktualumą ir įtaigumą masėms galima aiškinti istoriniu tęstinumu, nes simbolių prasmės visuomenė puoselėjo ir perdavė iš kartos į kartą nuo pirmojo iki pat antrojo Sąjūdžio - per du pasaulinius karus, nepriklausomos valstybės dešimtmečius, rezistenciją sovietų okupacijos metais.

Suprantama, kad chorinės dainos žanras bei stambiosios formos - kantatos bei oratorijos - negalėjo išvengti ir skaudžių deformacijų.

Prekiavimo idėjomis faktas chorinėje muzikoje nepaneigiamas. Esame gyvi liudininkai, kad buvę kompozitoriai komunistai tuoj po antrojo atgimimo masiškai "metėsi" į sakralinius žanrus. Kas tai? Ar tai nėra V. Kavolio minėta "autentinės įžvalgos" ir "duoklės atidavimo" kelio tąsa? Juk kompozitorius profesionalas, gerai įvaldęs kūrybos techniką, gali taip pat produktyviai kurti pasaulietinių ir sakralinių žanrų muziką, tarnauti Lietuvai ir okupantams. Bet tai nėra tik Lietuvos chorinio meno vertybių problema. Analogiška padėtis susiklostė ir Latvijoje, ir Estijoje, ir net pačioje Rusijoje. "Autentiška įžvalga" ir "duoklės atidavimas", matyt, yra ne individuali kompozitoriaus ir poeto dispozicija, bet platesnė, daugelio veiksmų nulėmta ir, matyt, *amžina* menininkų santykio su sociokultūrinio kontekstu problema.

Lietuvoje, taip pat kaip ir Latvijoje bei Estijoje, geriausia, išliekamąją vertę turinti chorinė muzika buvo sukurta stilizuojant liaudies dainas ir chorinę lyriką. Vis dėlto turinio prasme chorinė muzika yra ribota, nes į pirmą vietą čia keliamos visiems bendros, priimtinos idėjos, jausmai, meniniai vaizdai ir jų įprasminimo būdai. Visuomet kreipiamasi į dainingąją, kartais specialiai tam kuriamą poeziją. Jeigu paskutiniųjų sovietmečio dešimtmečių lietuvių poezijai buvo būdingas tam tikras simbolizmas, stengimasis atitrūkti nuo ideologizuotos tikrovės ir kreiptis į neapčiuopiamų meditacijų sferas, tai dainoms skirtos eilės negalėjo pasigirti tokia vaizdų ir jausmų laisve. Standartizavimosi požymiai buvo ženkliūs.

Tautinės atgajos pranašu reiktų laikyti A. Bražinsko "Brolybės žemei" (pagal V. Barausko "Einu per žemę" eiles), kuri pradėta dainuoti pačioje aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Nors čia dar šmėsteli Volgos vardas, bet "tarybų" jau nebėra. Uždegančios melodijos dėka daina buvo nepaprastai populiari.

Aštuntame - devintame dešimtmečiuose pasigirdavo dainų ir ciklų, kur tautiškumo elementai suskambėdavo dar drąsiau, nekreipiant dėmesio į cenzorius.

Daugiausia jų buvo sukurti pagal V. Bložės, S. Gedos, M. Martinaičio tekstus. Čia paminėtinas puikus V. Budrevičiaus liaudiškų meditacijų ciklas "Dzūkiški eskizai" (ž. V. Bložės), dvi "kapinaičių" poemos - Br. Kutavičiaus "Kaimo kapinaitės" (ž. S. Gedos) ir R. Žigaičio "Kaimo kapinaitės". 1980 - 1985 m. chorai, lyg susitarę, ėmė traukti A. Bražinsko ir M. Martinaičio "Žemaičių plentą". Toks dainos populiarumas stebino net pačius chorvedžius - ją dainavo konkursuose, koncertuose, atliko mėgėjų ir muzikos mokymo įstaigų chorai, kol galop "nudainavo" ir pririekė pertraukos. Bet netrukus pagal tuos pačius žodžius buvo sukurta kita muzika - sudėtingesnė, filosofinė A. Martinaičio poema. Ji skambėjo studentų dainų šventėje "Gaudeamus" ir Pasaulio lietuvių dainų šventėje.

Įdomu, kad šių dviejų iškiliausių kompozicijų pagal tuos pačius žodžius muzika yra skirtingų žanrų: A. Bražinsko - liaudiškas himnas gimtajai žemei, melodijos ir poezijos dainingumu bei demokratiškumu prilygstantis Č. Sasnausko "Kur bėga Šešupė", o A. Martinaičio muzika intelektualesnė, polifonizuota poetinių vaizdų ir muzikinio audinio gretinimu, įvesti folkloro elementai (sutartinės motyvai, skudučiai). Kūrinių būtų galima priskirti prie pačių geriausių filosofinės chorinės lyrikos pavyzdžių, tokių kaip V. Klovos "Ave Vita" (ž. J. Janonio), R. Žigaičio "Tyla" (ž. B. Mackevičiaus).

"Žemaičių plento" eilių simbolika asocijuojasi su iš naujo prikelta, labiau intelektualizuota pirmojo atgimimo simbolika. Čia yra viskas - gimtoji žemė, dangus, keliai, dulkės, "žemės Lietuva", "Lietuvos kalba"...

M. Martinaičio eilių "Žemaičių plentas" iškilieji tautinė simbolika neatsitiktinė. V. Kavolio teigimu, "Martinaitis sąžiningiausias - t.y. su mažiausiai balasto - sovietinėje Lietuvoje ieško 'nekaltybės ceremonijų', visus sujungiančių, bet bendrumo išgyvenimo jokiai grupinei retorikai nenusavinančių ritualų" (Kavolis, 1994, p. 189).

Po nepriklausomybės atkūrimo nemažai buvo prikalbėta apie chorų repertuaro ideologizavimą. To iš tikrųjų būta, tačiau šie teiginiai šiek tiek hipertrofuoti. Ir štai kodėl.

Sovietmečiu susiformavo oficialiai toleruotina ir esti tiškai priimtina choro repertuaro žanrinė-stilistinė struktūra. Ji apėmė: liaudies dainas, tarybinių lietuvių kompozitorių kūrinius, klasikinius lietuvių kompozitorių kūrinius, rusų klasikinių ar tarybinių kompozitorių kūrinius, Vakarų klasiką. Vadinamųjų teminių dainų repertuare būdavo viena ar dvi - koncerto pradžia. Šio modelio daugiau ar mažiau buvo laikomasi parenkant privalomą konkursų, apžiūrų repertuarą. (Dainų šventėse, deja, to ne visuomet laikytasi.) Sovietmečio choro repertuaro modelis estetiniu požiūriu buvo net kur kas tobulėsnis už prieškarinį, nes pastarąjį be didesnių išimčių sudarydavo tik savų kompozitorių originalios ir harmonizuotos liaudies dainos.

Chorinės muzikos vertinimo dainų šventėse ypatumai

Dainų šventės - meninis, dvasinis ir pilietinis aktas, kai tauta estetizuotai deklaruoja savo dvasines, moralines vertybes, intonacinį-jausminį mąstymą.

Taigi dainų šventės perspektyvą lemia ne apskritai Europos chorinė kultūra, o atskiros tautos tradicijos ir situacija.

Dainų švenčių prasmę tautos būtyje į Ameriką pasitarukęs Vl. Jakubėnas interpretavo taip: "Didžiųjų senos kultūros tautų muzikiniame gyvenime jungtinio masinio choro koncertai yra kartais suruošiami, tačiau jie nesudaro ypatingo įvykio; daugiausiai, jie būna surišti su kokia nors politine ar partine demonstracija, kurių reikšmė yra ribota. Atliekant pasaulinio repertuaro oratorijas koncertuose su simf. orkestru, kaip pav. Chicagos Lietuvių Operos pernai pastatytas Verdi "Requiem", keleto šimtų choras yra tinkamesnis, negu keleto tūkstančių.

Visai kitokia būklė yra mažesniųjų tautų tarpe, kurios yra pergyvenusios kovų dėl savo kalbos ir tautinio savitumo išlaikymo, dėl savo nacionalinės kultūros išvystymo, arba kurios priešinosi ar tebesipriešina sveltųjų priespaudai. Čia visos tautos jungtinių chorų koncertas, pašvęstas savajai dainai lyg simbolizuoja tautos vienybę, stiprina jos sąmonę. Tokių tautų tarpe išsivystė specialieji masinės dainos kultūra, tam taikant kūrinius ir choro apmokymo bei dirigavimo priemonės" (Jakubėnas, 1966, p. 6).

Įdomi Vl. Jakubėno mintis vis dėlto turėtų būti traktuojama kaip vienas galimų požiūrių, nes dabar Lietuvos dainų šventės jungia visus liaudies meno žanrus, kurie šventės metu įgauna naujų savo žanro požymių. Dar daugiau, žanro prasme čia sukuriama ir naujos meninės vertybės: *praplečiamas to žanro raiškos priemonių ir pateikimo būdų bei poveikio priemonių diapazonas*. Todėl jeigu jungtiniai kolektyvų pasirodymai kam nors dar ir "nesudaro ypatingo įvykio", tai dar nereiškia, kad jie nėra įdomūs tų žanrų formų ir raiškos požiūriais.

Kintantis ideologinis ir sociokultūrinis kontekstas, suprantama, iš dalies turėjo įtakos dainų švenčių repertuarams. Tačiau mėgiamiausias liaudies ir tautinės dainos, kaip labiausiai tinkančios šiai situacijai, patekdavo iš vienos šventės į kitą ir taip susiformavo pastovus repertuaro stilius.

J. Tallat Kelpšos harmonizuota lietuvių liaudies daina "Tris dienas, tris naktis", Č. Sasnausko "Kur bėga Šešupė", J. Gudavičiaus "Kur giria žaliuoja", J. Naujalio "Lietuva brangi" ir dar keletas tapo savotiškais švenčių himnais - giesmėmis. Kai skamba šios dainos, publika apimsta, net pagarbiai atsistoja. Tokiais atvejais meninė komunikacija tampa svarbiu, tautos sąmonę gaivinančiu ritualiniu aktu.

Taip formuojama tradicijos statusą įgaunanti vertinimo kriterijų sistema, kurioje estetiniai motyvai siejasi su patriotiniais-tautiniais.

Ką pavyko ir ko nepavyko autoriui užfiksuoti sociologiniais tyrimais.

Atgimimo Sąjūdžio apyaušryje (1980 - 1985 m.) ir vėliau dainų švenčių visuomeninis prestižas buvo nepaprastai aukštas: absoliuti dauguma respondentų (85 - 90%) pasisakė už tai, kad dainų šventės būtų tęsiamos.

Atliekant sociologinius tyrimus, dainininkams skirtų anketų klausimynuose buvo išbandyti keli repertuaro vertinimo metodai: vertinimas apibendrintai ir detaliau (pažymint labiausiai patikusias dainas ir vertinant kiekvieną dainą atskirai [pagal 6 balų sistemą]). Informatyviausias buvo antrasis būdas. Publikai skirtas vertinimo metodas buvo paprastesnis, nes jį apklausti šventės metu techniškai labai sudėtinga (pvz., 1990 m. publikos apklausą sutrukdė prapliupęs lietus).

Dainininkų vertinimuose tiesioginės priklausomybės tarp dainos įsisavinimo (prieinamumo) ir grožio vertinimo užfiksuoti nepavyko. (Koreliacija tarp vertinimų "patiko", "nepatiko" ir "sunkios", "lengvos" dainos yra nereprezentatyvi.)

Neužfiksuota ryškesnių vertinimo skirtumų tarp įvairių kategorijų kolektyvų. Įtakos vertinimams beveik neturėjo ir chorinio dainavimo patirtis (dainavimo stažas), nes beveik visi respondentai dainuoti pradėjo anksti, dar mokykloje. Skirtumai išryškėjo vertinimus skirstant, atsižvelgus į lytį (moterų ir vyrų vertinimai), amžiaus tarpsnius (jaunimo, vidutinio amžiaus, pagyvenusių ir vyriausių dainininkų).

Apskritai repertuaras vertinamas teigiamai. Keturių dainų švenčių repertuarų vertinimo teigiamų balų suma (dvi reikšmės - "labai patinka" ir "patinka") siekia iki 70%. Tai iš dalies paneigia nuomonę, neva švenčių repertuaras sovietmečiu buvęs neįdomus. Repertuarą parinkdavo patyrę muzikai, o keletas ideologizuotų dainų šventės meniškumo nenulemdavo.

Išskirtini tokie repertuaro prioritetai.

Tautinės giesmės. J. Naujalio "Lietuva brangi", J. Gudavičiaus "Kur giria žaliuoja" ir kt. įvertintos aukščiausiais balais. Bendras chorų dainininkų vertinimas: pirmosios dainos - "labai patiko" 68,3%, "patiko" 26,8%; antrosios - atitinkamai 60,3% ir 23,4%. Publika: 87,9% apklaustųjų pirmąją dainą išrinko gražiausia.

Sovietmečio dainų šventėse dažnai buvo dainuojama melodinga B. Dvariono "Kur Nemunas teka" ("Ant Nemuno kranto") pagal gana plakatiškas E. Mieželaičio eiles. Kaip parodė mūsų apklausos, respondentai ją vertino labai aukštai. Nuotaikinga melodija, valsui artimas ritmas žavėjo visus, o žodžiai apie "kolūkinę laimę", matyt, praslysdavo pro ausis. Tai vienas iš daugelio atvejų, kai dainos buvo mėgiamos ne dėl teksto, o dėl muzikos grožio.

Liaudies dainos. Kadangi jų repertuare būta įvairių, pateiksime bendrą santykinį žanro vertinimo vidurkį. Dainininkai balu "labai patinka" vertina apie 28 - 30% dainų, o "patinka" - 40 - 45%. Publika labiausiai vertina žinomas, tradicines liaudies dainas. Liaudies dainos (žanro) vertinimas yra santykinai pastovus ir aukštas. Išvada - tautinės dainos-giesmės ir liaudies dainos turi prestižinį statusą.

Melodingos ir nuotaikingos dainos. Jos ypač tinka šventėms ir yra prieinamos masiniam suvokimui. Pvz., "Čigonų choras" iš Dž. Verdžio operos "Trubadūras"

buvo taip įvertintas: "labai patiko" - 51,7%, "patiko" - 38,9%; J. Štrauso valsas "Pavasaris": "labai patiko" moterims - net 87,4%, vyrams - 78,3%; nuotaikinga A. Bražinsko "Einu per žemę" (ž. V. Barausko): "labai patiko" - atitinkamai 82,4% ir 76,2%. Tai labai aukšti vertinimai.

Žemesnius vertinimus gaudavo dainos pagal rusiškas eiles.

Kadangi panašių tyrimų nei Latvijoje, nei Estijoje nebuvo atlikta, Lietuvos rodiklių nėra su kuo lyginti. Vis dėlto vertinimai rodo neabejotiną respondentų palankumą dainos menui ir dainų šventėms.

Dainų švenčių repertuaro vertinimo tendencijas autoriūs detaliau yra aprašęs ir paskelbęs atskiruose straipsniuose (Gudelis, 1983; 1985).

Kitas dainų šventės vertinimo kriterijus - vizualinis poveikis ir jausminis intensyvumas.

Dainų šventė dalyviams ir publikai suteikia galimybę matyti save, kaip tautą, pakylėtoje, šventinėje atmosferoje. Šis "masių savęs matymo" fenomenas, anot Romeno Rolano, įtaigiausiai atsiskleidžia visuomeninio suaktyvėjimo situacijose, kai masės tiesiog trokšta save matyti (Štėėąą, 1958, n. 257).

Šventinės eisenos, jungtinis choras estradoje, iš estrados matoma publikos jūra - visa tai, anot G. Ernesakso, yra "didžiausia šventė akims" (Žššššššš, 1981, n. 7).

Pagaliau choras, kaip ir jo daugiabalsumo bei vienbalsumo (unisono) kategorijos, visuomet turi simbolinę prasmę. Choro "Vienbalsiškumas liudija dvasinį giminingumą (*Einmutigkeit*); tai yra bendrumo simbolis (...)" (Ehmann, 1973, S. 128).

O ar mažiau simboliškas yra jungtinis dvidešimties tūkstančių choras?

Eitynės, masinis dainavimas šventei baigiantis vertinamas geriau už oficialią chorų programą.

Šventė optimizuoja visuomeninę būtį jausmų stichijoje. Jokia kita masinė šventė ar masiniai renginiai, turint galvoje jausminį diapazoną, negali lygintis su dainų švente, kurios metu muzikos, dainų, ratelių ir chorų susibūrimų yra be galo daug.

Būdinga tai, kad vyriausiųjų šventės dirigentų, chorų vadovų, dainininkų ir publikos individualūs pasisakymai aukština būtent šią optimizmo, meninę-jausminę atmosferą. Tokių pasisakymų specialiuose šventės leidiniuose, taip pat ir mūsų apklausų anketose susikauptė tokia galybė, kad jų ir cituoti nebereikia.

Apibendrinant galima teigti, kad dainų šventės optimizuojantis poveikis visuomenei atsiskleidžia per patį veiklos faktą, per repertuarą, kuriame vyrauja sveikas tautinis humanistinis pradai, per jausminį visuomenės komunikavimą ir per "savęs matymo" situaciją. Tai dvasinė tautos atgaiva ir priešinimasis svetimiems dievams, svetimoms ideologijoms, humanizmo neigimui.

Kokį vaidmenį dainų šventės vaidins tautos kultūroje ateityje, sunku spręsti. Kiritiškas Vakarų politologas A. Lievenis mano: "Atgavus nepriklausomybę, šioms šventėms, matyt, vėl teks jų prieškarinis vaid-

